

GURE LITERATURA GARAİKIDEA

XABIER MENDIGUREN

L iteraturam historiek duten eginkizunik zailenetakoa «periodizazio» delakoa da, hau da, garai baten eta beste baten arteko etena noiz sortzen den. Denok dakigu gizarte eta kultur aldaketetan ez dela inoiz izaten egun batetik besterako data jakin, zehatz eta finkorik; hartara, itsasoaan mugarriak jartzea bezalatsuko zeregina dugu aldiak bereizten aritzea. Hala ere, gaurko estatuek itsasoa ezezik airea ere hesitu eta banatu dutenez gero, zilegi bekigu guri ere azken aldiko literatura zedarritzea, ez idazleak halako eta halako esparruetan banatzeko, baina idazlanak beren testuinguruan kokaturik hobeki ulertzeko.

LITERATURA MODERNOA

Euskal literaturaren historiaz idatzi ohi dutenek literatura modernoaren sorrera 60ko hamarkadan ipini ohi dute. Joxe Azumendik 1956raino eramaten du, orduan jaio baitzen *Jakin* aldizkaria. Ibon Sarasolak, berriz, 1964. urtea hautatzen du, *Arestiren Harri eta herri* sinbolotzat harturik. Berdintsu zaigu zein data aukeratu, berrikuntza guztiek izaten baitituzte aurrekariak, gero pixkanaka bilduz doazenak, eta baita une goren-gorenak ere. Urte bat edo beste aukeratu, denok bat etor gintezke aldaketa horren eragileetako batzuk izendatzean:

- ETaren sorrera eta indartzea.
- Euskararen batasunaren beharra.
- Ikastolen mugimendua.
- Apaizgaitegien betekada aurrena eta hustuketa hurrena.
- Industrializazio eta ekonomi gorakada.
- Gazteriaren politizazio eta ideologizazioa.
- Kultur ageripide berriak: euskal kantariak, adibidez.

Faktore hauen eta beste askoren eraginez sortutako idazle andanari gerra ondoko belaunaldia deitu ohi zaio, eta haiek egindako lanari literatura modernoa. Zertan datza hau? Egile bakoitzak bere kera duenez, ez da erraz guztiz gehienak bilduko dituzten ezaugarriak xehetzen, baina zantzu batzuei behinik antzematen diegu:

- Formaren aldetik, berritu nahi bat, xede zehatzegirik ez duena baina Europako joerekiko ia mende osoko isolamendua hautsi nahi duena.
- Edukietan berriz, laiko, gaurko eta hiritar izan nahi da.
- Generotan saiakerak indar handia du, olerkiak ere dextekoa, kontagintzak eta antzerkiak gutxiago.
- Ideiek pisu handia dute, bai idazlanen ideologikotasunagatik, bai haien instrumentalismoagatik, hau da: liburu erabilgarriak egin nahi dira, herriaren kontzientzi hartzean lagungarri eta herrigintzako zereginetan probetxugarri.

Modernotasunerako jauzia azaldu eta bertan planto egiten dute literaturaren historialariek (salbuespen bakanen artean,

Josu Landa: *Gerraosteko poesiaren historia* eta Jon Kortazarren hainbat hitzaldi eta artikulu). Eta hona nire galdera: aro berean bizi al gara? Bistan da gaurko idazleak ordukoen seme-alaba eta ondorengo zuzen garena, baina giro berean bizi al gara eta, garrantzikoago dena, era beretsuko literatura egiten al dugu? Jakina ezetz. Beraz, periodizazioaren legeei jarraituz, aldi berri bat markatu behar dugu, giltzarri izango diren datak ezarri, eragileak bereizi eta ezaugarriak hauteman. Nondik hasi?

1975: PANPINA USTELA

Joan Mari Torrealdairen *Euskal idazleak, gaur* saiakera mardula —«Liburu urdina» ezizenaz ere ezaguna— 75ean edo gelditzen da, halabeharrez edo jakinaren gainean. Gero ere aipatu beharko dugu azterketa hau, literaturaren soziologia gustatzen zaigunok derrigorrez «torrealdai-txiki» izatera bai-kaude behartuak edo zigortuak. Francoren heriotzako urtea da hura denontzat, baina honen ondorio dudaezinak geroago hasiko ziren nabaritzen. Literaturaren beraren barnean beste gertakari bat izan zen 75ean, diktadorea hil aurretik, eta inor gutxi ohartu bazen ere, astrologoek bi argizagi handiren juntadizoari ematen dioten garrantziaren parekoa du honek ere: izan ere, Bernardo Atxaga eta Koldo Izagirre elkartu baitziren, artean inortxok ezagutzen ez zituen bi idazle gazte, gerora euskal literaturaren bilakaeran berebiziko eragina izan dutenak.

Bi gazte haiek bildu eta *Panpina ustela* izeneko aldizkari antzekoa egin zuten. Ordura artekoekin erabat apurtzen zuena, berria. Poetikaz ez zuen zerikusirik Aresti edo arestitarrekin, ez sinbolistekin, ez formalistekin; surrealismo eta espresionismoaren arteko zerbaitetan zebiltzan. Estetikaz ere, ez euskal bukolismoaren, ez euskal eskolako eskultoreen, ez errealismo sozialaren antzik: hurbilago dira *underground*-etik, sortzeke edo sortzekotan zegoen punktetik. Hitz bitan: abangoardia eta *transgresioa* zituzten ezaugarri, eta batez ere literaturaren autonomiaren ordura arteko aldarrikapen erradikalena, gehi literatur sariketen lehenengo salaketa ozena.

Ez zituzten herri-epaitegietan salatu, aldizkariak ez zizkieten plazan pilatu eta jendaurrean erre. Besterik gabe, inor

gutxi enteratu zela esan behar. Arraroegi ziren, ezberdinegi, gazteegi, ausartegi. Artean jo gabe zegoen haien ordua, euskal letren lurra prestatu gabe. Baina erein egin zuten: Ramon Sainzarbitoriarekin batean beste bi ale atera zituzten (*Zorion ustela* eta *Mermelada ustela*); gero Atxaga Bilbora joan zen eta lagunarte berria osatu, *Pott* ospetsua. Ramon eta Koldok, aldiz, *Oh! Euzkadi* taldea eta aldizkaria, Donostia aldeko gazte batzuekin batera. Abian zen sentsibilitate berrirako motorea.

GIRO BERRIA

Aitzindari haien atzetik etorri ziren noizbait euskal idazleak, baina ez ordura artekoak, orduantxe sortzen ari ziren berriak baizik. Ireki dezagun berriz Torrealdairen liburu urdina. Utzi alde batera letrak eta begira xantuei, gure Parnasotxo honetako santutegiari. Aurpegi ezagunak ditugu gehienak, baina zenbat dira, gaur ere, idazten segitzen dutenak? Oso gutxi. Kulturgintza eta herrigintza egiteko tresna bakarreneetakoa luma zenean idatzi zuten; geroztik zeregin horietarako mila baliabide sortu dira, hala nola ikus-entzunezko komunikabideak, politika eta administrazioa, edota irakaskuntza. Literatura egiten literatura zinez maite zutenak geratu dira, eta gainerakoan belaunaldi berri batek ordezkatu du aurrekoa.

Ordezkatze hau ere ez da harritzekoa, gizartean joan den hamarkadan gertatu diren aldaketa guztiak kontuan izanik. Lehenagoko faktore-taula haren parez pare zerrenda berri hau jartzea besterik ez duzu:

- Alderdi politikoak legeztatzea Hego Euskal Herrian. Hauteskundeak.
- Erakundetze berri bat eta autonomia: EAE eta Nafarroa, zein bere bidetik.
- Euskararen ofizialkidetasuna: sarbide handia irakaskuntzan eta komunikabideetan.
- Ekonomi krisia.
- Gazteriaren desideologizazioa.

- Kultur panoramaren erabateko aldaketa: ohizko kantari asko isildu egiten da, adibidez, eta euskal rocka sortu, edo euskal zinema.

Beste eragile asko eta asko ere aipa genitzake, guztiak baitu eragina, baina beude aipatutako horiek erakusgarritzat. Lehengo berrikuntzaren protagonista kolektiboa gerra ondoko belaunaldia baldin bazen, oraingoari frankismo ondoko belaunaldia dei egin geniezaioke, edo autonomiarena, edo erreformarena, demokraziarena deitu nahiko dio agian baten batek.

Izen guztiak ere aldaketa historiko baten deiturak dira, eta denek dute akats bera: ez dute kontuan hartzen Iparraldea, Ipar Euskal Herriko literaturan ere gertatu baita berrikuntza Maiatz batasunaren eskutik; eta gizartean ere badira halako adierazleak: IKren presentzia, ETako aterbetuak ezkutatu beharra, Enbatako abertzale historikoen aurrean gazteagoak agertu izana (EMA, Patxa...), beste maila batean euskal irratien agerpena...

LITERATURA MODERNOAREN ONDOREN ZER?

Gerra ondoko belaunaldiak literatura modernoa egin baldin bazuen, nola deitu frankismo ondokoak egiten duenari? Post-modernoa deitzeko tentaldia etor dakioko baten bati; hobe bazterrera uztea izen hori halere. Zergatik? Etiketa horrenpean gauza asko sartu ohi delako, egilearen arabera ezberdinak oso, eta batez ere izen nahasgarria delako 80tik aurrera edo egin diren literatura-mota diferenteak biltzeko. Beharbada, historiografia klasikoa baliatuz, historia modernoa ostekoari garaikidea esan ohi zaion bezala, guk ere literatura garaikidea bataia dezakegu geurea. Etorriko dira berriak, eta egunen batean ziklo hau itxi eta ez gaituzte joko garaikidetzat. Orduan alda diezagutela izena eta dei diezagutela nahi duten bezala, gazteek ohi duten (dugun?) ankerkeriarako joera eta are eskubideaz ere.

Izena da gutxienez ordea. Zerk bereizten du garaikide deitu dugun literatura? Lehenik eta behin, literatura dela beste ezeren gainetik, inorekiko menpekotasunik gabe. Hizkuntza

bera ere langaia da, batasunaren auzia gutxi gorabehera bide-ratuta dagoenez. Adibidez, Euzkadiren z-ekin jolasten has-ten denak badaki *h*-aren borroka irabazita dagoela.

- Formari dagokionez —lehenengo sailkapenari jarraitzearen—, abangoardismo handiko bolada baten ondoren, estilo tradizionalagoetara itzuli dira idazleak, narratzaileak batipat. Etapak azkar erreta, euskaldunon zor historikoak kitatuta eta konplexuak uxatuta, idazleak nahi duen kontaera hauta lezake, bihurrienetik lauenera. Alde honetatik aipatzekoa da Atxagak *Ziutateaz* egin eta gero haur-literaturari ekin eta ondoren Obabako ipuinekin hasi zela.

- Edukietan beste horrenbeste. Aurreko belaunaldian base-rritik kanpo euskaldun ere izan zitekeela erakutsi *beharra* zegoen. Azken belaunaldi honetan, euskaldun baserritarrak ere badirela azaltzeko lotsarik ez. Saizarbitoria eta Txillardegiri esker izan zaigu posible mendiko literatura berri bat, *Obabakoak* (1988) argitaratu ondoren goia jo eta maldan behera datorrena.

- Generoetan, saiakera desagertu egin da ia-ia, eta egiten dena oso ezberdina da, neurri handi batean. Eduardo Gil Bera edo Patziku Perurenaren azterbideek, esaterako, ez dute zeri-kusi apurrik marxismoari buruzko eztabaidekin. Antzerkia hondoratu egin da, talde amateurren gainbeherarekin batera. Poesiak eutsi egin dio, eta goiti egin duena narratiba da eta honen barruan ipuingintzak egin du nabarmen gora. Oker-tzeko beldur handirik gabe esan daiteke joan den hamarkadako literaturaren baitan ipuingintzak izan duela berritze eta handitze ikusgarriena, eta haren eskutik etorri zaizkigula emaitza biribilenak. Kontakizun laburraren gorakada honetan, generoaren berezko edertasunaz gain izan da kanpoko eragilerik ere: idazle hasi berriek entrenamenduetarako alor egokia dute; literatur aldizkariak neurri hori eskatzen dute, eta perretxi-koen moduan ugaldutako ipuin-sariketek ere hori bera bul-tzatzen dute.

Bestalde, garai honetan sortu eta finkatu da haur-litera-tura genero gisa, baina gai honek merezi du aparteko azterketa.

- Ideiei dagokionez, berriz, esan dugu, batetik, ez dela lite-ratur testua beste helburu baterako bitartekotzat hartzen, eta, bestetik, desideologizazio garaia izan dela azken hamarkada.

Honek ez du esan nahi, inondik inora, idazlanek edo idazleek ideologiarik ez dutenik, txorakeria litzateke hori. Idazleetan, nork bere pentsaera du baina oro har ez da sinesten literaturak mundua aldarazteko ahalmenik duenik; beraz, konpromezu politikoez ez dute zertan errainua izan testuetan, eta hala egitekotan ere ez da pentsatzen berealdiko eraginik izango duenik.

Azken aldi honetako literaturan zein ideia dabilizan nagusi, askoz aztergai konplexuagoa da, zinez interesgarria, eta gu baino kritikari jantziagoren batek osatu edo zuzenduko duelakoan, ausar nadin aurreko aldiarekiko ezberdintasun nagusiak erakusten: ortodoxiaren lekuan heterodoxia dabil indarrean eta edozein monolitismo apurturik erabateko zatikatzea; era berean, lehengo itxaropenaren ordeztasuna, eszeptizismoa; geroarekiko fedea galduta malenkoniak indar hartu du, eta progresismoa apalduz tarteka sumatzen da kontserbadurismo-kutsua.

IZEN NAGUSIENAK

Ezaugarri orokorrak ikusi ditugu, baina ez da alferrrikakoa izango izenak aipatzea: egileenak eta liburuenak, hauek gorputzen baitituzte bereizgarri horiek.

Literatura garaikide honetan izen-abizenek inor nabarmentzekotan Bernardo Atxaga eta orpoz orpo Joseba Sarrionandia aipatu beharko genituzke. Ez lehenari Espainiako sariak eta bigarrenari hangoxe kartzelek eman dieten ospeagatik, ezpada beraien obrak itxuratu duelako garai honetako literaturgintzaren tajuera nagusia, bai poesian, bai kontakuntzan. Izen bion hautaketan ez dago inongo kontrajartzerik, biak adiskide zaharrak izateaz gainera ez zaielako kidetasunik falta. Bestalde, batak zein besteak literaturaz gogoeta egin eta plazaratzeko ohitura ederra izan dute, Atxagak hainbat artikulua eta hitzalditan, Sarrionandiak batez ere *Ni ez naiz hemengoa* (1985) liburuan.

80ko olerkigintzan eragin sakonena izan duen liburua hautatzean, denak bat etor litezke *Etiopia* (1979) izendatuta lehenik eta *Izuen gordelekuetan barrena* (1981) ondoren. Atxagaren

Etiopia-k samurtasuna eta ironia uztartzen dituela esan izan da. *Izuen gordelekuetan barrena* perfekzio formalaren eta kosmopolitismorako joeraren adierazgarri da. Alde horretatik, bi liburu hauek makropoetika bat sortu dutela esan liteke, harrez geroztikoak haien arrastoan mugitu direla gehiago edo gutxiago, nahita ala nahi gabe.

Ez da oso zuzena batzuk aipatu eta besteak ahaztea, baina bidegabe izanik eta agian oker egonik ere, hauexek dira nire ustez hamarkada luze honetan plazaratutako poeten artean originalenak edo, neure gusto betiere mugatuaren arabera, lan interesgarriena egin dutenak: Xabier Montoia, Itxaro Borda, Felipe Juaristi, Edorta Jimenez (Omar Nabarro), Patziku Perurena, Iñigo Aranbarri, Mari Jose Kerejeta eta Luis Berrizbeitia. Garai zaharragoetatik idazten zutenetako batzuek ere eman dizkigute beren zenbait ale eder ere, haien obra aro honetara mugatzea desegokia bada ere; hauetakoak dira Bitoriano Gandiaga, J.A. Artze, Juan Mari Lekuona eta berriki Xabier Lete.

Era berean, gerora *Obabakoak* liburura bildutako ipuinak agertzen hasi zirenetik —«Francisco Javier», «Post tenebras spero lucem», «Camilo Lizardi...» eta abar— mirespena berehalakoa izan zen eta eragina ere, pixkanaka bada ere, berealdikoa. Haiiek abiarazi zuten mendiko kosmos bat, giza grina eta gizarte-gorabeheren alegoria eta agertoki gisa. Lertxundiren eta Arestirulanek lagundu zuten eredu hau finkatzen. Beste alde batetik, Sarrionandiaren lehenengo ipuinen —«Maddi, indazu kamamila», «Enperadore eroa»— eta *Narrazioak* (1983) bildumaren eragina berebizikoa izan zen gerokoengan, bai lexiko hautaketan, bai exotismorako joeran, liburu argitaratuetan bezala edo are gehiago ipuin lehiaketetara aurkezten diren lanetan ikusten denez.

Bolada honetan argitaratu diren ipuin-bilduma onak ugari izan dira. Batzuk azpimarratzekotan Mikel Hernandez Abaitua, Mikel Antza, Inazio Mujika Iraola, Martin Ugalde, Koldo Izagirre eta Xabier Montoiarenak hartuko nituzke, baina zerrenda nahi adina luza daiteke, askoz gehiago baitira ipuin on eta biribilak egin dituztenak, hala nola Juan Luis Zabala, Anjel Lertxundi, Andoni Egaña, Aingeru Epalza, Felipe Juaristi, Juan Garzia Garmendia, Gotzon Garate, Arantxa Iturbe... Ez da kasualitatea olerki eta ipuingintzan izen batzuk errepikatzea,

bide hori —eta norabide horrextan— egin baitute gure idazle askok.

Ipuingintza errege eta joera horiek nagusi izateak errealis-moa bazter samarrera utzi du, baita haren espresabide ohizkoena izan den eleberria ere. Horregatik ez dute behar adinako oihartzunik izan Joxe Agustin Arrieta edo Joan Mari Iri-goien bezalako narratzaile oso on batzuen ekinaldiek. *Poliedroaren hostoak* edo *Manu militari* eleberri integralaren adibide eta unibertso oso baten adierazgarri dira, baina, estimatuak izan badira ere, ez dute jarraitzaile askorik izan idazleen artean.

ALDAKETAREN ZANTZUAK

Gaur ere —1993ko hasieran— lehen esandako aro berrian, aro berean gaudela uste dut, aldaketak etengabeak badira ere ez giroak, ez idazketa-estiloak, ez dutela aparteko jauzirik jo. Aldaketatxo horietako batzuek, gainera, etena iragarri beharrean gaur artekoaren luzapena eta iraupena dakarkigute, hala nola azken sasoiaren idazle berririk ez agertzeak, edo hauek sortzeko plataforma ziren aldizkariak desagertu edota ohikerian jausteak. Giroan berrikuntza handirik sumatzen ez bada ere, egin ditzakegu bizpahiru hipotesi, eta aipa ditzakegu zeresana eta berritu gosea dakartzaten egileak.

Hipotesietako bat, hizkuntzaren exigentzia zorrotzu egingo dela. Alegia, ez da erabateko gezurra zabar samarrak izan garela joan den hamarkadan: erdarakada ugari konnotazioaren izenean, errazkeria franko euskararen egituraren bizkar, mediokritatea oro har pedagogismoa dela eta. Garbitasun haizeak jotzen du azken aldian berriz, eta honen ondorioa ez da mailegu gutxiago edo hizberri gehiago erabiltzea —ez soilik behintzat—, baizik eta hizkuntza bera hobeki ezagutu eta bere ahalmenak literarioki baliatzea. Honez gain, irakurleari ohar-kabea pasa ohi zaio baina hiztegi-gintzak sekulako eragina izan ohi du idazlanetan, zuzenean nahiz komunikabideen eraginez, eta azken urte hauetan sekulako aurrerakada izan da arlo horretan. Itzulpen-gintzaren maila hobetzea ere mesedegarri

izan liteke, kaleko euskararen etengabeko higitze larria ahaztu ezin badugu ere.

Beste hipotesi bat: ahal zela ideietatik aski urrundutako literatura egin dugu; «Tesia» izatea baino bekatu larriagorik ez. Ez da gure herriaren bereizgarria izan: mundu osoan ibili da indarrean «pentsamendu ahula», postmodernia, *light zen guztia*. Pentsa liteke aurrerantzean ideiez eta pentsamenduz ziprztindu eta are blaitutako literatura gehixeago landuko dela, eta hori ez dela akats eta hobentzat hartuko, oraintsu arte bezala. Bilakaera hau poliki eta aspaldi samarretik dator: *Ni ez naiz hemengoa* aipatuaren matzetik *Marginalia* «bustiagoa» kale-ratu zuen Sarrionandiak 1988an. Atxagaren *Behi euskaldun baten memoriak* (1991) ere, askoz ideologikoagoa da garaiko edozein eta bere aurreko lanak baino. Joxe Azurmendiren *Espainolak eta euskaldunak* (1992) saiakerak izan duen arrakastak ere, azken urteotako hainbat liburuk bezala, nondik norakoaren aldaketa adierazten digu. Hala ere, ez da pentsatu behar atzerako itzulia denik 70eko pentsakera hartara, inola ere: ortodoxiak eta monolitismoak, esaterako, jai dute geroan ere.

Hipotesi honi lotuta beste bat: errealismoa eta honekin batera eleberria, lehen baztertu samarrak ikusi ditugunak, ari dira kopeta jasotzen azken aldian eta bide horretatik jarraituko dutela esango nuke.

Egileei buruz, berriz, bi dira, nire ustez, gauza berriak egiteko dohaina eta ausardia elkartzen dituztenak: Koldo Izagirre eta Anjel Lertxundi.

Poesian, Koldo Izagirreraren *Balizko erroten eresuma* (1989) azpimarratuko nuke. Lehen ere esan dugu literatura garaikidearen hastapenetan garrantzi berezia izan zuela. Poeta gazte askorengan antzeman liteke haren lehen liburuen aztarna, baina Izagirrek berak agortutzat eman zuen halako batez bere poemagile-bidea. Ia hamar urteko isilaldiaren ondoren heldu zion berriz ere zeregin horri, eta bitartean ez zitzaion luma herdoildu, ez mihia korapilatu. Ezagun du ordea, indarra eta gogoia bildu dituena. Eta jakituria. Bere lehengo olerki-lan haiekiko erreferentzian oin hartuta, hamarkada osoko poesi liburu trinkoena, originalena, berriena egin zuen, behingoz *Etiopia* eta abarrekin zerikusirik ez zuen zerbait.

Narratiban ere beti arriskatu du Izagirrek, eta hor dugu, lekuko, *Euzkadi merezi zuten* (1984), garai hartarako zailegi nonbait eta ia ahazturik gelditu zena, baina Anjel Lertxundiri zor zaio bide-berritze interesgarriena.

Lertxundiren meritu ugari bezain handietan bat besterik ez da literatura modernoaren garaitik narratiba sortzen segitzen duen bakarrenetakoa izatea (Arantxa Urretabizkaiarekin batera), eta haren liburu guztiek mereziko lukete aipamen luzeagoa, baina hemen zedarritutako garaiko batzuk besterik ez ditugu jorratuko, bere bilakaeraren erakusgarri: *Hamasei garrñean aidanez* h a rekin garaiko prosa eta kontatze-eredua eratu zuen berberak, *Tobacco days*-en ondoren ofizioko idazletzat jo zuen bere burua, aurkikuntzarik ez dakartenetakoa. Gero, berriz —*Obabakoak* ondoren, berak dioenez—, sorkuntzaren harra sortu zitzaion berriro eta saio erdi hutsegin baten ostean, esperimentazio exigenteenaren fruitu umoa eman digu *Kapitain Frakasa* eleberriarekin.

Geroa nondik joan daitekeen, ordea, ez dago jakiterik. Aipatu ditudan bi liburuek bi bide eskaintzen dituzte, elkarrengandik ezberdinak bestalde, baina beste bide asko ere izan litezke. Oso litekeena da gainera, jarraitzailerik gabe geratzea ahalegin bide-urratzaile horiek. Zergatik? Hain zuzen ere, bi sortzaile handiren lan zail eta biribilak direlako, eta gure letren panoraman, tamalez, ez dira soberan horrelako artista handiak.

Nolanahi ere, etorkizuneko literaturaren norabide-kontuetan, beste edozein gorabeheratan bezala, gurea ez da herri bakartua —hizkuntzaren egoera bereziak ondorio partikularrak baditu ere— eta hortaz zerikusi handia dute eta izanen dute mundu zabaleko eta batipat gure ingurumariko moda eta joe-
rek.